
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.2

Ю. В. Іваніна

здобувач кафедри кримінального права
Інституту права імені Володимира Сташиса
Класичного приватного університету

ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПІДСТАВ КВАЛІФІКАЦІЇ ЗЛОЧИНІВ: РЕТРОСПЕКТИВА ТА СУЧАСНИЙ СТАН

У статті розглянуто проблематику визначення підстав кваліфікації злочинів в ретроспективі та її сучасний стан. З'ясовано основні підходи до сутності такої підстави та її форми. Проаналізовано дискусійні питання нормативістського та ненормативістського підходів щодо визначення поняття складу злочину й доцільності визнання останнього в якості підстави кваліфікації злочинів.

Ключові слова: підстава кваліфікації злочину, склад злочину, юридичний склад злочину, фактичний склад злочину, норма кримінального закону, статті Кримінального кодексу України.

Постановка проблеми. Кваліфікація злочинів, будучи своєрідним етапом застосування кримінально-правових норм, має важливе значення при вирішенні питання про наявність підстави притягнення особи, винної у вчиненні злочину до кримінальної відповідальності. З іншого боку, кваліфікація злочинів за своєю суттю є юридичною оцінкою певного явища (факту, події), яка визнається цілісним структурним утворенням, що характеризується єдністю таких елементів як: суб'єкт; об'єкт та зміст. Фахівці з теорії права розширюють структурні елементи механізму правозастосування відносячи до них окрім традиційних суб'єкта та об'єкта також правозастосовну процедуру, підстави застосування права та результат правозастосовної діяльності (правозастосовний акт) [1 с. 92]. Відтак проблема визначення підстави її проведення уповноваженими органами набуває виключного значення. Питання це завжди викликало увагу науковців, і на

сьогодні вироблені певні підходи до її наукового осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний вклад у розробку наукових основ кваліфікації злочинів і, зокрема, визначення її підстав внесли Н.Г. Александров, А.А. Герцензон, В.Н. Кудрявцев, Б.О. Курінов, С.А. Тарарухін. Саме цією плеядою вчених були розроблені теоретичні основи теорії кваліфікації злочинів, хоча в окремих питаннях позиції вчених не були узгодженими. Так, висловлені в ході наукової полеміки підходи щодо визначення підстав кваліфікації злочинів і, в першу чергу, нормативної (юридичної) підстави і надалі задають тон наукової дискусії в сучасній доктрині кримінального права. І сьогодні можна зустріти прихильників тієї чи іншої позиції щодо виокремлення нормативної підстави кваліфікації злочинів.

Сучасні дослідники також активно долучаються до проблематики як розроблення теоретико-методологічних основ вчення про кримінально-правову кваліфікацію (кваліфікацію злочинів), так і

прагматичних питань розв'язання теоретичних та практичних проблем кваліфікації окремих злочинів чи їх видів (Андрушко П.П., Брич Л.П., Дудоров О.О., Кузнецов В.В., Марін О.К., Марітчак Т.М., Навроцький В.О., Панов М.І., Письменський Є.О., Рябчинська О.П., Савченко А.В., Стрельцов Є.Л., Ус О.В., Фесенко Є. В., Фріс П.Л., Шапченко С. Д. та ін.). Аналіз публікацій присвячених тим чи іншим актуальним питанням кримінально-правової оцінки суспільно-небезпечних діянь свідчить про відсутність узгодженого підходу щодо нормативної (юридичної) підстави кваліфікації злочинів.

Мета статті – проаналізувати наукові підходи щодо виокремлення нормативної (юридичної) підстави кваліфікації злочинів у ретроспективі та їх трансформацію в сучасних реаліях вчення про наукові основи кримінально-правової кваліфікації.

Виклад основного матеріалу. У теорії кримінального права підставами кваліфікації злочинів загалом визнаються: правові явища, виходячи з яких здійснюється кримінально-правова оцінка діяння, те, що лежить у її основі (В.О. Навроцький) [2, с. 20]; обставини, що в часі мають існувати на момент початку процесу кваліфікації та прямо стосуються оцінки конкретного діяння (певні факти, які вже встановлені та зафіксовані, незмінювані положення) [3, с. 40]. Що ж до визначення сутності такої підстави, то думки науковців різняться. У переважній більшості сучасні дослідники вважають юридичною (нормативно-правовою) підставою кваліфікації злочинів склад злочину, точніше, наявність у вчиненому суспільно-небезпечному діянні складу злочину, передбаченого КК (В.В. Кузнецов, Є.О. Письменський, А.В. Савченко, М.І. Панов, В.В. Кузнецов, Є.Л. Стрельцов, С.А. Тарарухин, П.Л. Фріс, О.В. Ус). Обсяг і зміст якого визначається зрештою в кримінально-правовій нормі, яка знаходить своє нормативне закріплення в кримінальному законі [4, с. 16]. Така позиція обґрунтовується тим, що згідно із ч. 1 ст. 2 КК України єдиною підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно-небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбачений

кримінальним законом. Окремі автори визнають нормативною (юридичною) підставою кваліфікації злочинів норми КК й інших галузей права (якщо статті Особливої частини КК містять бланкетні диспозиції), в яких закріплено ознаки злочинів [5, с. 289]. За іншим підходом нормативною (юридичною) підставою кваліфікації злочинів визнають кримінально-правові норми, «адже саме в кримінально-правовій нормі здійснюється регламентація відповідного діяння (що передбачає його узагальнені, типові ознаки), в той час як склад злочину є фактичним інструментом, за допомогою якого в кримінальному праві встановлюється та доказується відповідність між фактичними обставинами справи й ознаками, закріпленими в кримінальному законі» [6, с. 383]. Недбайло П.О. із цього приводу зазначає: «Норма права дає масштаб для класової, політичної та юридичної оцінки фактичної поведінки. Керуючись цим масштабом в якості критерію оцінки поведінки, суд й здійснює оцінку фактичної поведінки, визнаючи його винним або невинним у вчиненні протиправної дії або бездіяльності» [7, с. 225]. На думку Б.О. Курінова, «правовою підставою кваліфікації злочинів є радянський кримінальний закон...тому що в процесі кваліфікації здійснюється порівняння і встановлюється тотожність не з яким-небудь науковим визначенням злочину або таким, що склалося в судовій практиці, а тільки із законодавчою конструкцією (моделлю) цього виду злочину» [8, с. 30]. У свою чергу, склад злочину він розцінює в якості законодавчої моделі для кваліфікації злочинів, звідси: «Знання, з'ясування, встановлення наявності, тлумачення всіх ознак складу злочину є необхідною передумовою для проведення кваліфікації злочину» [8, с. 43]. Схожої думки дотримуються й інші науковці, визнаючи норму праву в якості правової підстави юридичної (правової) оцінки, що здійснюється відповідними суб'єктами [9, с. 21]. Важливе зауваження з приводу такої ситуації зробила свого часу російська дослідниця Н.Ф. Кузнецова, яка зазначила: «Відмінності походять не з розуміння кваліфікації як процесу ідентифікації вчиненого з описом його складу в КК, а з ав-

торської позиції стосовно складу злочину. Що із чим співставляється під час кваліфікації? Одні вважають, що ідентифікується злочин зі складом злочину. Інші – злочин із кримінально-правовою нормою. Треті – склад суспільно-небезпечного діяння зі складом злочину, описаного у відповідній нормі КК» [10, с. 7]. Відповідь на питання, «із чим під час кваліфікації злочину встановлюється тотожність – з ознаками кримінально-правової норми або зі складом злочину, полягає в розумінні складу злочину, а саме полягає він у реальному злочині чи є законодавчою абстракцією» [10, с. 8].

Щодо визнання підставою кваліфікації складу злочину. Виникає ряд теоретико-методологічних питань, пов'язаних, зокрема, з розумінням сутності останнього в доктрині кримінального права. У різноманітті підходів щодо визначення сутності складу злочину можна виділити нормативістський підхід, за яким склад злочину розуміється переважно як законодавче поняття про злочин, яке вказує на його ознаки, закріплені в законі про кримінальну відповідальність. Представники нормативістського підходу до розуміння складу злочину визначають його як «сукупність встановлених у законі про кримінальну відповідальність юридичних ознак (об'єктивних та суб'єктивних, що визначають вчинене суспільно-небезпечне діяння як злочин)» [11, с. 879] або як «абстракцію, його законодавчу модель, без якої конкретне діяння неможливо визнати злочином» [12, с. 27]. За іншим підходом склад злочину визнається певною юридико-теоретичною конструкцією (Навроцький В.О. [2, с.136], Малахов В.П. [13, с. 163], та ін.). М.І. Хавронюк вказує на те, що саме наука кримінального права сформулювала склад злочину як абстрактну юридичну конструкцію для того, щоби дати можливість правозастосовним органам використати в цій конструкції всю сукупність встановлених законом (і Особливою і Загальною частинами закону про кримінальну відповідальність) об'єктивних і суб'єктивних ознак (властивостей) конкретного виду правопорушень. На його думку, «конструкція складу кримінального правопорушення є, так би

мовити, шаблоном (трафаретом, лекалом, зразком), який дозволяє приміряти конкретне вчинене діяння до усіх ознак кримінального правопорушення – об'єктивних та суб'єктивних, що містяться в різних частинах, розділах, статтях (частинах і пунктах статей) КК» [14, с. 122]. На переконання В.І. Борисова, «використання прибічниками ненормативного погляду для визначення складу злочину терміносполучень «юридична конструкція», «юридична модель» тощо є дещо невдалим, оскільки саме слово «юридичний» у загальновизнаному його значенні пов'язується із законодавством, правовими нормами і практичним їх застосуванням» [15, с. 255]. Він вважає більш правильним «використання під час визначення складу злочину терміносполучення «правова модель», оскільки склад злочину є правовою категорією, джерелами формування якої виступають кримінальний закон, теорія кримінального права та практика застосування кримінального закону, в першу чергу – судова» [15, с. 255]. А на сам склад злочину покладається кваліфікаційна функція, яка використовується на всіх стадіях руху кримінальної справи та завдяки якій констатується відповідність вчиненого суспільно небезпечного діяння нормі кримінального закону [15, с. 255]. Шапченко С.Д. цілком слушно звертає увагу на складнощі визначення сутності та основних форм існування складу злочину як кримінально-правового феномену, що позначається, на нашу думку, і на підходах щодо визнання останнього в якості нормативної підстави кваліфікації злочину. Вартими уваги в цьому аспекті є такі висновки вченого: 1) за своєю сутністю склад злочину є словесною інформаційною (інформаційно-оціночною) моделлю злочину певного виду або окремого його різновиду; 2) якщо така модель «включається» в механізм кримінально-правового регулювання, вона набуває певних правових (юридичних) властивостей; 3) як компонент (елемент) змісту кримінального права склад злочину набирає форми специфічної нормативної юридичної конструкції, існує у вигляді юридичного складу злочину; 4) будучи відображеним у свідомості людей, юридичний склад

злочину зазнає певних змін: окремі його характеристики уточнюються, конкретизуються, систематизуються; тому як компонент («фрагмент») індивідуальної та колективної правосвідомості склад злочину набирає форми своєрідної нормативно-теоретичної конструкції; 5) під час визначення злочинності конкретного діяння відповідний суб'єкт обов'язково створює інформаційно-оціночну модель фактичних обставин (діяння у поєднанні з іншими юридичними фактами); якщо суб'єкт робить висновок про відповідність такої моделі певному юридичному складу злочину, він відтворює цю модель у відповідному процесуальному документі; така модель конкретизованих характеристик злочину певного виду чи окремого його різновиду набирає форми та званого фактичного складу злочину [16, с. 242]. Тому, на думку С.Д. Шапченка, «саме юридичний склад злочину має бути єдиним правовим (нормативним) орієнтиром для визнання конкретного діяння в поєднанні з іншими обставинами злочином певного виду чи окремим різновидом злочину» [16, с. 242]. Відтак ця позиція перекликається з наведеною вище позицією М.І. Хаврюка про те, що склад злочину в процесі правової кваліфікації виступає скоріше орієнтиром, вказівником на пряму дію щодо оцінювання суспільно-небезпечного діяння, що і становить сутність правової кваліфікації. Схожої позиції дотримується і Рябчинська О.П., яка вказує на те, що головним завданням і результатом кваліфікації злочинів є встановлення наявності складу злочину у вчиненому діянні, тобто визначення підстави кримінальної відповідальності. Звідси припускає, що підстави кваліфікації злочинів та кримінальної відповідальності повинні різнитися [17, с. 266]. Також вчена звертає увагу, що «в з'ясуванні можливості визнання складу злочини

ну як юридичної підстави процесу кваліфікації злочинів (у широкому розумінні) слід враховувати, що доведення наявності ознак складу конкретного злочину визнається етапом стадії встановлення відповідності між ознаками діяння і нормою. Виходячи із цього, досить проблемно визнавати підставою певного процесу те явище, яке встановлюється тільки на його певній стадії» [17, с. 266].

Для правильного визначення підстави кваліфікації злочинів, насамперед, слід чітко визначитися, про який аспект кваліфікації йде мова, адже кваліфікація злочину – динамічне багатоаспектне явище, що має складну структуру, і «принципово важливим є підхід до кримінально-правової кваліфікації як частини всієї правової кваліфікації та застосування кримінально-правових норм як частини всього правозастосування» [18, с. 440]. Серед інших¹ підставою застосування норм права визнається, зокрема, необхідність вдатися до примусових заходів, визначити міру юридичної відповідальності в разі вчинення правопорушень [19]. Саме встановлення підстави кримінальної відповідальності і має на меті процес кримінально-правової кваліфікації (кваліфікації злочинів). На це вказують фахівці, акцентуючи на тому, що «завданням кримінально-правової кваліфікації є кримінально-правова оцінка діяння, вчинення якого інкримінується особі, відомості про яке як про кримінальне правопорушення внесені до ЄРДР, в аспекті визначення його як такого, що є (не є) підставою кримінальної відповідальності, тобто як такого, що містить (не містить) складу злочину, передбаченого статтею (частиною статті) Особливої частини КК, та чи є (не є) таке діяння суспільно небезпечним у разі встановлення наявності в ньому складу злочину» [20, с. 21].

Вартим уваги є підхід, за яким кваліфікація розглядається бінарно, а саме: 1) як оціночно-пізнавальна діяльність відповідних суб'єктів на окремому етапі застосування кримінально-правової норми (кримінально-процесуальний аспект) (Андрушко П.П.); 2) як результат кримінально-правової оцінки діяння органами дізнання, досудового розслідування, прокуратури і суду,

¹ 1) неможливість безпосередньо, без допомоги владних структур, реалізувати свої права; 2) необхідність вирішити спір про право, коли сторони самі не можуть виробити узгоджене рішення про наявність або міру суб'єктивних прав і юридичних обов'язків; 3) необхідність офіційно встановити наявність чи відсутність юридичних фактів або конкретних документів; 4) необхідність здійснити виконавчо-розпорядчу діяльність органів держави і органів місцевого самоврядування; 5) необхідність установити статус суб'єкта права; 6) необхідність вирішити організаційні питання тощо

внаслідок чого констатовано, що скоєне є злочином, визначена норма(и) кримінального закону, яка(і) передбачає(ють) відповідальність за вчинене, встановлена відповідність між юридично значущими ознаками посягання і ознаками злочину, передбаченими законом, та процесуально закріплений висновок про наявність такої відповідності» (Навроцький В.О.) (кримінально-правовий аспект). Так, С.Д. Шапченко виділяє такі різновиди кваліфікації злочинів: 1) кваліфікація злочинів як специфічна оціночно-пізнавальна діяльність людини; 2) кваліфікація злочинів як юридично значуща дія; 3) кваліфікація злочинів як юридична дія суб'єкта, уповноваженого на її проведення; 4) кваліфікація злочинів як юридична дія уповноваженого суб'єкта, що має кримінально-процесуальний характер; 5) кваліфікація злочинів як юридична дія уповноваженого суб'єкта, що має кримінально-правовий характер [21, с. 421].

Саме тому доцільно дослухатись до думки П.П. Андрушка, який вказує, що «очевидно, має існувати два визначення поняття «кваліфікація кримінальних правопорушень» («кваліфікація злочинів»): кримінальне процесуальне і кримінально-правове. Об'єднувати в одному визначенні обидва значення, тобто давати розгорнуте, єдине визначення поняття «кваліфікація кримінальних правопорушень» («кваліфікація злочину») є дещо методологічно некоректним, адже це буде об'єднанням ознак, що взаємно виключають одна одну, тим більше з урахуванням того, що оцінка діяння як злочину (кримінального правопорушення) дається лише в обвинувальному вироку суду і лише судом у процесі перевірки відповідності ознак вчиненого діяння ознакам» [20, с. 32].

Видається, що методологічно правильним було би розмежовуючи кваліфікацію злочинів за такими аспектами, розмежовувати і відповідні підстави, виокремлюючи підстави здійсненні кваліфікації злочинів у кримінально-процесуальному та кримінально-правовому аспектах.

Висновки та пропозиції. Отже, під час з'ясування підстави кваліфікації злочинів слід урахувувати ряд важливих (принципових) аспектів, а саме: доцільність розмежовувати кримінально-пра-

вовий аспект кваліфікації злочинів та кваліфікацію злочину в кримінально-процесуальному аспекті; розуміння того, що кваліфікація злочину є різновидом кримінально-правової кваліфікації, яка, у свою чергу, має вищий рівень – правову (юридичну) кваліфікацію (правову оцінку); урахування відсутності єдності в підходах до розуміння поняття та сутності складу злочину та превалювання в сучасній доктрині кримінального права нормативістського підходу щодо цієї правової категорії; необхідність розмежування понять «юридичний», «конкретний» та «фактичний» склад злочину у визначенні моделі, що виступає орієнтиром і задає алгоритм дії суб'єктам, що здійснюють відповідну кваліфікацію і формують судження про наявність чи відсутності повної тотожності між ознаками вчиненого суспільно-небезпечного та протиправного діяння з ознаками складу злочину, визначеними в конкретних статтях КК; визнаючи кваліфікацію злочинів складовою частиною застосування кримінально-правових норм, маємо виходити із загальнотеоретичного підходу щодо підстав останньої – необхідності визначити підставу та міру кримінальної відповідальності за вчинення злочину, тобто встановити наявність у протиправному та суспільно-небезпечному діянні особи ознак конкретного (фактичного) складу злочину, як того вимагає ст. 2 КК України. Відносячи кваліфікацію злочину до різновиду правової кваліфікації як оціночно-пізнавальної діяльності, яка здійснюється в процесі збору та оцінки інформації про подію кримінального правопорушення (фактичні данні) та подальшому знаходженні і доведенні тотожності між встановленими ознаками діяння та ознаками, передбаченими в кримінально-правових нормах, а конкретніше статтях КК, припускаємо можливим виділяти фактичну та нормативну підстави. Різноманіття підходів щодо розуміння сутності кваліфікації злочинів закладає ряд проблем методологічного характеру і щодо визначення її підстав. Тож перспективним напрямком наукових розвідок може стати дослідження цього питання з урахуванням вищевказаних вихідних положень.

Список використаної літератури:

1. Перепелюк А.М. Механізм застосування права: структура та критерії ефективності (загальнотеоретичний аспект): Дис. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. К., 2016. 224 с.
2. Навроцький, В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: навч. посіб. 2-ге. Вид. К.: Юрінком Інтер, 2009. 512 с.
3. Кузнецов В.В., Савченко А.В. Теорія кваліфікації злочинів: Підручник (2-ге вид. переробл.) / За заг. ред. Є.М. Моїсеєва та О.М. Джузи, наук. ред. І.А. Вартилицька. К.: КНТ, 2007. 300 с.
4. Кваліфікація злочинів: навч. посіб. / Г.М. Анісімов, О.О. Володіна, І.О. Зінчен та ін.; за ред. М.І. Панова. Х, Право, 2016. 356 с.
5. Савченко А.В. Сучасне кримінальне право України: курс лекцій. К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2005. 640 с.
6. Словник основних кримінально-правових термінів / авт.-укл.: І.О. Кисельов, В.В. Шаблистий, В.О. Лисенко, О.В. Чорна, Л.Г. Якименко. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 388 с.
7. Недбайло П.Е. Применение советских правовых норм. М., 1960. 511 с.
8. Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений. М.: Изд-во МГУ, 1976. 182 с.
9. Новиченко А.А. Юридическая оценка и особенности ее проявления в различных сферах правовой деятельности: дис. ... к. ю. н. М., 2006.
10. Кузнецова Н.Ф. Проблемы квалификации преступлений: лекции по спецкурсу «Основы квалификации преступлений» / Науч. ред. и предисл. Академика В.Н. Кудрявцева. М.: Издательский дом «Гордец», 2007. 332 с.
11. Тацій В.Я. Склад злочину. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 17: Кримінальне право / редкол.: В.Я. Тацій (голова), В.І. Борисов (заст. голови) та ін.; Нац. Акад. прав. Наук України; Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України; Нац. Юрид. Ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2017. С. 879.
12. Игнатов А.Н., Костарева Т.А. Уголовная ответственность и состав преступления: Лекция. М., 1996. 151 с.
13. Малахов В.П. Основания уголовной ответственности. К.: Украинская акад. внут. дел., 1994. 192 с.
14. Дудоров О.О., Хавронюк М.І. Кримінальне право: навчальний посібник / За заг. ред. М.І. Хавронюка. К.: Ваїте, 2014. 944 с.
15. Борисов В.І. Склад злочину як правава модель. Вісник Академії адвокатури України. 2009. Число 1(14). С. 254.
16. Шапченко С.Д. Склад злочину як кримінально-правовий феномен: сутність та основні форми існування. Вісник Академії адвокатури України. 2009. Число 1(14). С. 240–243.
17. Рябчинська О.П. Значення складу злочину для кримінально-правової кваліфікації. Вісник Академії адвокатури України. 2009. Число 1(14). С. 264–266.
18. Сучасна кримінально-правова система в Україні: реалії та перспективи. Ю.В. Баулін, М.В. Буроменський, В.В. Голіна та інш., під загальною редакцією Ю.В. Бауліна. К.: ВАІТЕ, 2015. 688 с.
19. Скакун О.Ф. Теорія права і держави: підручник; МОН України. Київ: Правова єдність, 2009. 520 с.
20. Андрушко П.П. Зміна кримінально-правової кваліфікації (правової кваліфікації кримінального правопорушення) у кримінальному провадженні. Вісник Верховного Суду України. 2013. № 11(159). С. 30–41.
21. Шапченко С.Д. Кваліфікація злочинів як соціально-правове явище: основні юридичні аспекти. Альманах кримінального права: збірник статей. Вип. 1 / відповід. ред. П.П. Андрушко, П.С. Берзін. К.: Правова єдність, 2009. С. 415–423.

Иванина Ю. В. Подходы к определению оснований квалификации преступлений: ретроспектива и современное состояние

В статье рассмотрена проблематика определения оснований квалификации преступлений в ретроспективе и ее современное состояние. Выявлены основные подходы к сущности такого основания и его формы. Проанализированы дискуссионные вопросы нормативистского и ненормативистского подходов относительно определения понятия состава преступления и целесообразности признания последнего в качестве основания квалификации преступлений.

Ключевые слова: основание квалификации преступления, состав преступления, юридический состав преступления, фактический состав преступления, норма уголовного закона, статьи Уголовного кодекса Украины.

Ivanina Yu. Approaches to determination of grounds for crime classification: retrospective and current state

The article deals with the issues of determining the grounds for the crimes classification in the retrospective and its current state. The main approaches to the essence of such a ground and its form are explored. The article analyses debating points of normative and non-normative approaches concerning definition of the crime elements concept and practicability of recognition of the crime elements as a ground of classification of crimes.

Key words: *ground of crime classification, crime elements, juridical elements of crime, factual elements of crime, norm of criminal law, articles of the Criminal Code of Ukraine.*